מים אחרונים חובה. עכשיו לא נהגו במים אחרונים דאין מלא סדומית מלוי בימינו אי נמי לפי שאין אנו רגילים לטבל אצבעותינו במלא אחר אכילה[ב]: **ואת** אכסניא דמאי. פ"ה ושרטילים הם מיהו בירושלמי[ג] איכא פלוגתא דאיכא דמוקי לה בנכרים ואפ"ה מיצרכין לאסמועינן דמאכילין אותם דמאי דטבל אסור בהנאה ובדמאי הקילו[ד]:

אמר רב הונא תנא בית שמאי אומרים. לא שייך כאן להקשות וכי טועמא דב"ש אתא לאסמועינן[ה] דקמ"ל דאי משכחת תנא דאמר אין מאכילין לא תיתוש לה דב"ש הוא וכה"ג אמרי' בפרק בתרא דיבמות (דף קכב.):

אל תפנו אל האובות הכי נמי דלא לקי. וא"ת אין הכי נמי דהא לאו שאין בו מעשה הוא וי"ל דפריך למ"ד[ו] לוקין עליו אי נמי עקימת שפתיו הוי מעשה[ז]: **לאו** שניתן לאזהרת מיתת ב"ד. פ"ה (ג) כמו אל יוציא הוא ונפקא לן הוצאה מרשות לרשות מינה ומשני אל יצא כתיב ואין כאן לשון הוצאת משוי וקשה לפי' מה צריך כלל להזכיר דהוי לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד כיון דמקשה מכח דבעי למימר דאתי קרא להוצאה ולא לתחומין ועוד מה מקשה ר' יונתן והא ר' עקיבא ס"ל[ח] תחומין דאורייתא ונפקא ליה נמי שהוציאוהו (לקמן דף נא.) מאל יצא ואם בא ר' יונתן לומר דמסתבר כמ"ד דרבנן על זה לא היה חולק רב אשי דהא בכל דוכתא פשיטא ליה דאסיר דעירובי תחומין דרבנן כדאמר בפרק בכל מערבין (שם דף לז:) דא"ל רבא לרב נחמן מאן אמי תנא דאפילו בדרבנן ליה ברירה ובפרק מי שהוציאוהו (שם דף מו.) א"ל רבא לאביי מנכדי עירובי תחומין דרבנן מה לי יחיד במקום רבים כו' ועוד דמשמע בכל דוכתא דהוצאה כתיב ביה בשבת דבפר' כילד צולין (פסחים דף פה:) אמרי' המוציא בשר פסח מחבורה לחבורה אינו חייב עד שיניח הוצאה כתיב ביה בשבת ולא מצינו לשון הוצאה בשבת אלא מהאי קרא דאל יצא איש ובפרק קמא דהוריות (דף ז.) יש ספרים דגרסי בהדיא והא הוצאה כתיב אל יצא איש ממקומו[ט] וגרסה לפרש דבין ר' יונתן ובין רב אשי נפקא להו הוצאה מאל יצא דמשמע בכל מקום והכי משמע פסטר' דקרא שאל יצא בשבת עם כליו ללקוט את המן כלרך שעושין בחול וסבר ר' יונתן אפי' למ"ד תחומין דאורייתא לא לקי דכיון דמהאי קרא נמי נפקא לן איסור הוצאה דהוי מיתת ב"ד ורב אשי משני מי כתיב אל יוצא דהוי עיקר קרא בהוצאה דאז ודאי לא היו לוקין עליו אע"ג דלתחומין נמי אתי אל יצא כתיב וכיון דעיקרו בלשון יציאה לוקין עליו אע"ג דאתי נמי לאיסור הוצאה ואע"ג דהוצאה נפקא לן בריש הזורק (שבת דף טו:[י]) מוכלא הוא מהבא לאיטריך תרי קראי חד להוצאת עני וחד להוצאת בעל הבית ומשום דהוצאה מלאכה גרועה היא לאיטריך תרי קראי כדפרישית בשבת (דף ב. ד"ה פשט) והא דמשמע הכא דאי הוה עיקר קרא בהוצאה כמו בתחומין לא הוה לקי לגולי עלמא אע"ג דבתחומין ליכא מיתה ובמרובה (ב"ק דף עד:) גבי עדיס שהוכחשו בנפש ולכסוף חזומו משמע דלוקין למאן דאמר אין נהרגים משום דלא אסיר לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין ושם מפורש:

עושין. ארבעה דיומדין. והא דאמר לעיל (דף טו:) הכי אגמריה רחמנא למשה לא תפרוץ רובה היינו היכא דליכא שם ד' ממילות[כ] מי הכא דהואיל ואיכא בכל לד אמה מכאן ואמה מכאן אסיר פתח:

וארבעה פשוטין. ולכאה למימר הכא דאתי מוירא דהאי גיסא והאי גיסא ומבטלי ליה[ל] דלגבי עולי רגלים הקילו[מ] (ד) ואוקמא אדאורייתא: [ואפשר דלוקא בפשוטין דתמני' אמה לא אמרי' מדאורייתא דלא[נ] אתי מוירא ומבטלי ליה דהא גבי עמודי האהל פירש ברש"י מס[ס] דאתי מוירא ומבטל להו מדאורייתא. מ"ר] [**ובינהן כמלא שתי רבקות.** לא סגי בהן פלוגתא ואצטרך דלעיל דתמני פשוטין לר"מ ולא אמרי' אתי מוירא ומבטל ליה. מ"ר]:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) יומא פט: מזיר מג.; **ב)** [ב"ק פא.]; **ג)** שם, **ד)** חולין קה.; **ה)** ברכות מז. שבת קמו: דמאי פ"ג מ"א לקמן נא. פסחים לה: סוטה לח.; **ו)** [שבת קנד. ב"ק עד: סנהדרין פו: מכות יג: שבועות ד.], **ז)** שבת כג., **ח)** לקמן יט.; **ט)** יט סדע"א, **י)** ע' לעיל ג סדע"ב ובגליון שם (הגו"צ אות ד), **כ)** וע' רש"ש"א, **ל)** פ"ג דדמאי ה"א, **מ)** [וע' תוס' ברכות מז. ד"ה ומאכילין], **נ)** ע' שבת קלה., **ס)** שבועות דף ג.; **ע)** סנהדרין סה. ע"ש, **פ)** [סוטה כז.]; **צ)** ע"ש בתוד"ה ומאי, **ק)** ע' לקמן כב סוף ע"א, **ר)** כלעיל י.; **ש)** לקמן כ סע"ב, **ת)** דף ב: תוס' ד"ה בין.

הגהות הב"ח

(א) גמ' מפניהו לכל רוח שיכלה. ר"ג ול"ע פנהדרין דף מ"ז ע"ב: **(ב)** רש"י ד"ה דיומדין וכו' נוקה צידו אחד למזרח: **(ג)** תוס' ד"ה לאו שניתן וכו' פ"ה דס"ד אל יוצא הוא: **(ד)** תוס' ד"ה ואמרינה וכו' דלגבי עולי רגלים הקילו ואוקמוה אדאורייתא:

תורה אור השלם

א) אֶל תִּפְנוּ אֶל הָאֹבֹת וְאֶל הַיִּדְּעֹנִים אַל תְּבַקְּשׁוּ לְטֻמְאָה בָהֶם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם:
[ויקרא יט, לא]

ב) רְאוּ כִּי יְיָ נָתַן לָכֶם הַשַּׁבָּת עַל כֵּן הוּא נֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמָיִם שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אַל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:
[שמות טז, כט]

הגהות וציונים

(ה) בכת"י נוסף על המיצר לרחבו עסקינן: **(ו)** [ע"ש בחולין שמביא בשם רב יהודה בריה דרב חייא, וע' תוס' שם ע"א ד"ה מים ראשונים גרסו הכא אבל מים אחרונים חובה דאמר וכו'] (גליון), וכ"ה כאן בכת"י ובדפו"ר "דאי"א בריה דר"ח": **(ז)** תיבת "הא" ליתא בכת"י ובכל הדפו"י (וכן ליתא בחולין), וע' רש"י: **(ח)** ס"א וכי לוקין על לאו של שביתה (גליון) כ"ה בכמה דפו"י "הכי קשיא ליה וכי לוקין על לאו שביתה לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד הוא וכל" וכו': **(ט)** [צ"ל של ארבע ארבע קשורות] (גליון) כ"ה בכת"י ודפו"ר וכ"ה במשניות: **(י)** בדפו"ר נוסף כאן תיבות ד"ה לא מיבעיא. כ"ש דצריך, וכ"ה בדש"י שבדי"ף ושם נוסף בלומר כ"ש וכו': **(כ)** צ"ל לאזהרת מיתת ב"ד (דפו"ר): **(ל)** צ"ל למערב (גליון): **(מ)** צ"ל לדרום (גליון): **(נ)** צ"ל למערב (גליון): **(ס)** צ"ל לצפון. כ"א בפי' ה"ר יהונתן (גליון), אולם עי' בהערות על הרי"ף שם (וע' מלאכת שלמה במשניות): **(ע)** בכמה דפו"ר ומפיק לדלי: **(פ)** ולפנינו הגירסא לא תוציאו משא כו' (גליון): **(צ)** תיבת "דלא" נראה מיותר (דבש תמר):

עין משפט נר מצוה

קיב א מיי' פ"ג מהלכות אכל הלכה מ' סמ"ג לאוין רלה טוש"ע י"ד סי' שעד סעיף ג (וביבה אלפס רים הלכות טומא' דף סג.) **קיג ב** ג מיי' פ"ח מהל' טומאת מת הלכה ז' וכ"ה מהל' מקי ממון הלכה ג' טוש"ע י"ד סי' שסד סעי' ג' וטור הו"מ סי' רעד:
קיד ד ה מיי' פ"ו מהל' ברכות הל' ג וס"ו מהל' מלכים הלכה יג טוש"ע או"ח סימן קנח סעיף ח:
קטו ו מיי' פ"י מהלכות מעבר הלכה יא וס"ו מהל' מלכים סה:
קטז ז מיי' פ"ו מה' מלכי' שם וס"ז מהל' עירובין הל' ג טוש"ע או"ח סי' שסו סעי' ב:
קיז ח מיי' פכ"ז מהלכות שבת הלכ' ז סמג לאוין רכ"ז טוש"ע או"ח סה:
א ט י כ מיי' פי"ז מהל' שבת הלכה כז:
ב ל מ מיי' שם הלכה כט:

רבינו חננאל

יהודה בן תימא אומר אף חוצין בכל מקום ובמקום שנהרגין שם נקברין ואע"פ שאינן מת מצוה. ואיזו הוא מת מצוה כל שאין לו קוברין. אבל קורא ואחריו עונין אותו אין זה מת מצוה. **ופטורין** מרחיצת ידים. אמר אביי לא שנו אלא מים הראשונו' אבל מים אחרונים חובה מפני שיש מלח סדומית ומסמא את הענים ומשתכחא קורטא בכורא ואפילו מדד מלחא צריך נ"י. **ופטורין** מדמאי שהם אכסניא ודומים כענים. ותנן מאכילין את הענים דמאי ואת האכסניא דמאי וכן א' ב"ה. **ופטורין** מלערב. ואוקימנא בעירובי חצירות. **ואקשינן** ויש חצירות במחנה דפרקינן כדתניא מה בין שייירא למחנה אלא אהלים שבשייירא חייבין בעירוב אהלים שבמחנה פטורין מן העירוב ושאר (שאר) [שייירא] שאין להם אהלי' הרי הן כשדרין שבחצר. אבל בעירובי תחומין אפי' במחנה חייבין דתני ר' חייא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה דכתיב אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. **ואקשינן** וכי לוקין על לאו שבאל (ולאו) [ולא] אלא מעתה דכתיב אל תפנו אל האובות ואל הידעונים וגו' הכי נמי דלא לקי הכי קשיא לן לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד [הוא] וכל לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד אין לוקין עליו: מתקיף ליה רב אשי מי כתיב אל יוציא אל יצא כתיב ואל יצא קרינן. פי' בהוצאת חפץ אזהרת מיתת ב"ד ביציאת תחומין אין שם מיתה:

הדרן עלך מבוי.

עושין פסין לביראות ד' דיומדין רואין כד' דברי ר' יהודה כו':

גליון הש"ס

גמ' **אלא מעתה דכתי' אל תפנו אל האובות.** כס' המצות להרמב"ם ל"ת י הגילס' כאן אל תפני אל האלילים: **מתני' ורוחבן ששה** ושבבין כו'. עיין סוכה דף ל' ע"ב מוד"ה דיומר:

ליקוטי רש"י

[נדפס בדף יח.]

דאית ליה קוברין. שיש לו יורשין: **באיסרטיא.** דרך כבושה: **מפניהו.** ואי סלקא דעתך קנה מקומו היכי מצי למסקליה מהתם: **במת מוטל על המיצר.** שמושכב בדוחק הדרך ממילא למיצר ממוץ שייתן רשות לפנותו מפני כהנים ועושי טהרות שלא יהיו עליו מפניהו לכל רוח שילה: **שמלח סדומית יש בו.** ואמור רבנן (בכורות דף מ.) אחר כל אכילתך אכול מלח ומשוש מלח שטבל בו אצבעו תיקנו מיס אמרוס: **כי קורטא בכורא.** בכור מלח יש מעט מאותו מלח סדומית כמין קורט קטן: **כייל מלחא מאי.** מדד מלח לחמריס צריך ליטול ידיו או לא: **[ד] כל שכן.** לצריך: **אכסניא.** חיל הבא למלך ישראל להלחם על אויביהם ושרטילים הם: **דמאי.** ספק מעושר ספק אינו מעושר לדוב עמי הארץ מעשרין הן[ד] ואומרת דרבנן היא וגבי הנך אקילו רבנן: **לוקין על עירובי תחומין.** לכתיב אל יצא איש ממקומו ומהכא ילפינן תחומין בפ' מי שהוציאוהו (לקמן דף נא.): (**שבאל**). לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד הוא דס"ד אל יוציא הוא ובפקא לן הוצאה מרשות לרשות מינה והיא אב מלאכה היא ומתיתין עליה: **וכל לאו שניתן לאזהרת[ה].** שלא יעשה כן שמתחייב עליו מיתת ב"ד אין לוקין עליו אפי' לא תתרו בו למיתה ותתרו בו למלקות דהשתא לא מיקטיל אפי' הכי לא לקי דלאזהרת מיתה ניתן ולא למלקות: **אל יצא כתיב.** ואין כאן לשון הוצאת משוי:

הדרן עלך מבוי שהוא גבוה

עושין פסין לביראות. שברשות הרבים ובילאות עצמן רשות היחיד הן שעמוקים עשרה ואין יכול למלאות מהן ועושים פסין אלו להכין להן היקף שיהו הפסין הללו עושין את סביבות הבור רשות היחיד וימלא ויוצא ויבא שם ויתיכנם בהמתו ושקנה: **דיומדין.** עמודין הנעלין כשמים שעשוי כמרזב שלנו וכשנועלו בקרקע לפאת דרומית מערבית טוה (ג) דופנו אחד למזרח[ב] ולידו אחד לכפון[ג] והשני לפאת מערבית לפומית טוה לידו אחד למזרח[ד] ולידו אחד לדרום[ה] וכשנותן אחרעמן לד' הפיאות נמצא לכל רוח ב' אמות דופן אמה כנגד אמה והרייח בינתיים: **פשוטין.** בתמצע נותן לכל רוח לוח רחבה אמה ובגמרא[ו] מפרש בתיזה טור בעי ר' מאיר שיהו לוחות פשוטין דהא מודה ר' מאיר שיהו לוחות ר' אמות ריוח בינתיים כדמפרש ואזיל: **ובינהם שתי רבקות וכו'.** דהיינו עשר אמות כדמפרש בגמרא[ז] ואם פחות כ"ש שהוא יפה: **קשורות.** תומכת הוא למעט מריוח שבינתיים: **ולא מותרות.** בגמרא[ח] פריך היינו קשורות: **אחת נכנסת ואחת יוצאת.** קולא הוא דלא בעינן עשר מצומצמות אלא שוחקות[ט]: **מותר להקריב.** פסיס לבאר ולעשות ההיקף קלר: **ובלבד שתהא.** משפת הבאר עד בין הפסין כדי רחבה ורוחב אל פרה אבל בגיר מהכי לא דילמא ממשיך אחר פרתו ומפיק לדוולא[י] חוץ למחילה וקא מפיק מרשות היחיד לרשות הרבים:

להרחיק

מסורת הש"ס עם הוספות

ד) [ב"ק עד: סנהדרין פו: מכות יג: שבועות ד.], **ה)** שבת כג., **ו)** לקמן יט.; **ז)** יט סדע"א, **ח)** ע' לעיל ג סדע"ב ובגליון שם (הגו"צ אות ד), **ט)** וע' רש"ש"א, **י)** פ"ג דדמאי ה"א, **כ)** [וע' תוס' ברכות מז. ד"ה ומאכילין], **ל)** ע' שבת קלה., **מ)** שבועות דף ג.; **נ)** סנהדרין סה. ע"ש, **ס)** [סוטה כז.]; **ע)** ע"ש בתוד"ה ומאי, **פ)** ע' לקמן כב סוף ע"א, **צ)** כלעיל י.; **ק)** לקמן כ סע"ב, **ר)** דף ב: תוס' ד"ה בין.

הגהות הב"ח

(א) גמ' מפניהו לכל רוח שילה. ר"ג ול"ע פנהדרין דף מ"ז ע"ב: **(ב)** רש"י ד"ה דיומדין וכו' נוקה צידו אחד למזרח: **(ג)** תוס' ד"ה לאו שניתן וכו' פ"ה דס"ד אל יוצא הוא: **(ד)** תוס' ד"ה ואמרינה וכו' דלגבי עולי רגלים הקילו ואוקמוה אדאורייתא:

תורה אור השלם

א) אֶל תִּפְנוּ אֶל הָאֹבֹת וְאֶל הַיִּדְּעֹנִים אַל תְּבַקְּשׁוּ לְטֻמְאָה בָהֶם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם:
[ויקרא יט, לא]

ב) רְאוּ כִּי יְיָ נָתַן לָכֶם הַשַּׁבָּת עַל כֵּן הוּא נֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמָיִם שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אַל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:
[שמות טז, כט]

הגהות וציונים

(ה) בכת"י נוסף על המיצר לרחבו עסקינן: **(ו)** [ע"ש בחולין שמביא בשם רב יהודה בריה דרב חייא, וע' תוס' שם ע"א ד"ה מים ראשונים גרסו הכא אבל מים אחרונים חובה דאמר וכו'] (גליון), וכ"ה כאן בכת"י ובדפו"ר "דאי"א בריה דר"ח": **(ז)** תיבת "הא" ליתא בכת"י ובכל הדפו"י (וכן ליתא בחולין), וע' רש"י: **(ח)** ס"א וכי לוקין על לאו של שביתה (גליון) כ"ה בכמה דפו"י "הכי קשיא ליה וכי לוקין על לאו שביתה לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד הוא וכל" וכו': **(ט)** [צ"ל של ארבע ארבע קשורות] (גליון) כ"ה בכת"י ודפו"ר וכ"ה במשניות: **(י)** בדפו"ר נוסף כאן תיבות ד"ה לא מיבעיא. כ"ש דצריך, וכ"ה בדש"י שבדי"ף ושם נוסף בלומר כ"ש וכו': **(כ)** צ"ל לאזהרת מיתת ב"ד (דפו"ר): **(ל)** צ"ל למערב (גליון): **(מ)** צ"ל לדרום (גליון): **(נ)** צ"ל למערב (גליון): **(ס)** צ"ל לצפון. כ"א בפי' ה"ר יהונתן (גליון), אולם עי' בהערות על הרי"ף שם (וע' מלאכת שלמה במשניות): **(ע)** בכמה דפו"ר ומפיק לדלי: **(פ)** ולפנינו הגירסא לא תוציאו משא כו' (גליון): **(צ)** תיבת "דלא" נראה מיותר (דבש תמר):

אפילו י״ז בורין מותר. פ״ה והני פסי בירקות נמי הואיל וממיסין רחוין לשמיית אדם תשמיש דירה מעלייתא היא ואין להקשות א״כ אמאי אמר בגמרא מתני׳ דלא כרבי עקיבא מדלא קתני טורות דילמא נקט בירקות דאפי׳ י׳ בורין שרי (ג) וי״ל דמתניתין ר׳ יהודה היא דלא שרי אפי׳ בבאר אלא בית סאתים וא״ת אמאי שנא גבי שיירא דבעו רבנן שלא יהא בית סאתים פנוי (ד) והכא גבי פסין דגריעי טפי מחבלים כדאמר בגמרא לא אצרכיה שלא יהא בית סאתים פנוי וי״ל דגבי שיירא הואיל ועשה לצורך שעה לא הוי תשיב מוקף לדירה כמו פסין אי נמי גבי עולי רגלים הקילו והתשיבי פסין כמו מחיצה גמורה כמו שהקילו לענין פרוץ מרובה על העומד ומ״מ צריך לפרש כפירוש הקונטרס דתשיבי פסין מוקפין לדירה אע״פ שאין אדם דר שם דלמא״ה תקשה מתני׳ לרב הונא בר׳ מניומי (ה) דבעי למימר בפ׳ הדר (לקמן דף סז:) דמחיצה שאינה מוקפת לדירה לא שמה מחיצה דפריץ לר׳ יוחנן דאמר מחיצה היא אלא שמסתפקת דיורין: **בור** לחוד **ובאר** לחוד. המקשה נמי היה יודע שיש חילוק בין בור לבאר דמתני׳ היא (ו) אלא שהיה מדקדק לפרש מדלא פירש במילתיה ופסין לבאר מכלל דלא מפליג כמו שמדקדק בסמוך וה״ה דהוה מצי למימר מתניתין דלא כתנא קמא דבמתני׳ קתני דווקא באר ולא בור: **בור** לחוד. פירש רש״י בור מיס מכונסין דעבידי דפסקי ואע״ג דלקמן בפירקא (ז) קאמר טעמא דבעינן מיס חיים משום דבעינן מידי דחזי לאדם הא טעמא לא שייך אלא לר׳ יהודה בן בבא דאמר אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בור מים חיים דפסיקא ליה לא שנא דרבים ול״ש דיחיד קתני בור מכונסין דלא פסיקא ליה לא קתני לימא מתני׳ דלא כר׳ יהודה בן בבא (ח) דתנן רבי יהודה בן בבא אומר אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בלבד ואילו הכא קתני לביראות ל״ש דרבים ול״ש דיחיד אפי׳ תימא ר׳ יהודה בן בבא מאי ביראות ביראות דעלמא מאי דיומדין א״ר ירמיה בן אלעזר דיו עמודין: (א) ד״יו למ״עודה שב״ח זוג״ית נתק״לקל במ״דה שלש״ה סימן: (ט) תנן התם ר׳ יהודה אומר כל השיתין פטורין חוץ מן הדיופרא מאי דיופרא אמר עולא אילן העושה דיו פירות בשנה (י) א״ר (יא) ירמיה בן אלעזר דיו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון שנאמר (יב) אחור וקדם צרתני כתיב (יג) ויבן ה׳ אלהים את הצלע וגו׳ רב ושמואל חד אמר פרצוף (יד) וחד אמר זנב בשלמא למ״ד פרצוף היינו דכתיב אחור וקדם צרתני אלא למ״ד זנב מאי אחור וקדם צרתני כדר׳ אמי דא״ר אמי אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות בשלמא אחור למעשה בראשית דלא איברי עד מעלי שבתא אלא וקדם לפורענות מאי היא אילימא משום קללה הא בתחילה נתקלל נחש ולבסוף נתקללה חוה ולבסוף נתקלל אדם אלא למבול דכתיב (טו) וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם ועד בהמה וגו׳ (טז) בשלמא למ״ד פרצוף היינו דכתיב (יז) וייצר תרין יודין אלא למ״ד זנב מאי וייצר כדר״ש בן פזי (יח) דא״ר שמעון בן פזי אוי לי מיצרי אוי לי מיצרי בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב (יט) זכר ונקבה בראם אלא למאן דאמר זנב מאי זכר ונקבה בראם לכדר׳ אבהו (כ) דר׳ אבהו רמי כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב (כא) (כי) בצלם אלהים ברא אותו בתחילה עלתה במחשבה לבראות שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב (כב) ויסגור בשר תחתנה אלא למאן דאמר זנב מאי ויסגור בשר תחתנה אמר רב זביד ואיתימא ר׳ ירמיה ואיתימא רב נחמן בר יצחק (כג) לא נצרכה אלא למקום חתך בשלמא למ״ד זנב היינו דכתיב ויבן אלא למ״ד פרצוף מאי ויבן לכדר׳ שמעון בן מנסיא (כד) דדריש ר״ש בן מנסיא ויבן ה׳ אלהים את הצלע מלמד שקילעה הקב״ה לחוה והביאה לאדם הראשון שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא דבר אחר ויבן ה׳ אלהים אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא מלמד שבנאה הקב״ה לחוה כבניין אוצר

מסורת הש״ס עם הוספות

א) לקמן כב:, ב) שם, ג) דמעי פ״ש מ״ל, ד) נדרים פא. ע״ש, ה) נדרים דף פא., ו) כתובות ח. ע״ש נדרים שם, ז) נדרים פא. נדה מה: ע״ש שבת לא., ח) לקמן יט:, ט) עי׳ לקמן כד רע״ב וברש״י שם ד״ה דחזו, י) כ סוף ע״ב, כ) לעיל טז:, ל) לקמן כב:, מ) דף כא ריש ע״א, נ) ובשבת קמז ע״ב.

הגהות הב״ח

(א) רש״י ד״ה מבלים וכו׳ אבל פסין לשיירא דחדוי פרוץ מרובה לא דלא הומר: (ב) תוס׳ ד״ה אפילו וכו׳ שרי דר״ל דמתניתין:

גליון הש״ס

גמ׳ בתחלה עלתה במחשבה. עי׳ ר״ה דף כז ע״א תוס׳ ד״ה כמאן מלגלי: שם לא נצרכה אלא למקום חתך. כעין זה תולין דף סח ע״ב: רש״ר ד״ה בור הרבים וכו׳ מדברי אהדדי. עי׳ לעיל דף ג ע״א ב):

תורה אור השלם

א) אָחוֹר וָקֶדֶם צַרְתָּנִי וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה: [תהלים קלט, ה]

ב) וַיִּבֶן יְיָ אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל הָאָדָם: [בראשית ב, כב]

ג) וַיָּשֶׂם אֶת כָּל הַיָּקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּפֵחוּ מִן הָאָרֶץ וַיִּשָּׁאֶר אַךְ נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה: [בראשית ז, כג]

ד) וַיִּצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [בראשית ב, ז]

ה) זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָאם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם: [בראשית ה, ב]

ו) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: [בראשית א, כז]

ז) וַיַּפֵּל יְיָ אֱלֹהִים תַּרְדֵּמָה עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה: [בראשית ב, כא]

הגהות וציונים

(א) בכמה כת״י וראשונים הגירסא כל מה שהוא רוצה (ועי׳ ריטב״א): (ב) [במשנה שבמשניות הג״ר אחר] (גליון), וכ״ה בכת״י ועי׳ בפי׳ הרע״ב ובתוי״ט: (ג) צ״ל ואי״ר דמיה בן אלעזר (כת״י ודפו״ר): (ד) [פי׳ גוף, ערוך] (גליון): (ה) בדפו״ר ובברכות נוסף ברישא אדם הדדר בהמה: (ו) בכת״י ודפו״ר שטוען פירות כ׳ פעמים בשנה: (ז) בכת״י נוסף הא בנויה: (ח) צ״ל חיננא (גליון):

(שמות טז) וימותו כעומר [תרגום] וכלו כעומרא [חולין קה:]. **מאכילין את העניים דמאי.** לא אסקוהו עליהם מפני שצריכים לחזר על פתח ע״ה ומסמכו על שרוב עמי הארץ מעשרין. **אכפניא.** חיל של מלך ישראל [ומעולין על מי הצינר לפרנסן] [שבת קכז:]. חיילות מלכי ישראל שהגבו עליהם מלוכיהן ושבלליהם הן וזכרי הן בעניים הואיל ואינן ממקומן [פסחים לח:]. **אל האובות ואל הידעונים.** אוהבים כעבל אוב וידעוני בעל אוב זה פיתום שמדבר משחוי וידעוני המכניע עצם היה שמעה ידוע לאוזן פיו והעצם מדבר [ויקרא יט, לא]. **לאחרת מיתת בית דין.** לאזהרת דבר שחייבין עליו מיתת ב״ד. **אין דוקין עליו.** כשהתרו בו מלגלות בלא מיתה לפי שלא ניתן לבו זה לאזהרת עונש מלקות כשאר לאוין שהרי הולכין להזהירו שאם לא כן לא היה יכול לחייבו מיתה [מכות יג:]. דמיתה ב״ד הוא עונשו של לאו [נ״ק עד:]. **רבקות של שלש לבנות.** לאיכות עצר אמות דכל פרה אמה ושני שליש אמה [לעיל יא.]. **רבקות.** קופל״ה בגמ״ר שמדבקים שלש בסמוך לו אחת זו אחת ושליש הדישה [נ״מ ל.]. **אלא לבאר הרבים.** לאיכות עצר אמות דכל פרה אמה ושני שליש אמה [לעיל יא.]. **רבקות.** קופל״ה בגמ״ר שמדבקים שלש בסמוך לו אחת זו אחת ושליש הדישה [נ״מ ל.]. **אחור וקדם.** פני ואחורי [תהלים קלט, ה]. **צרתני.** לשון צורה הייתה שני פרלופין [ברכות שם]. **מעלי שבתא.** ערב שבת [יומא פד.]. **אוי לי מיצרי.** אם אלך אחר יצרי ואם לא אלך אחרי אוי לי מיצרי המיצעני בהרהורים. **זכר ונקבה בראם.** משמע מתחלת בריאתם הוו [ברכות שם].

ואמרינן לימא מתניתין דלא כחנניא דתניא חנניא אומר חבלין לבור ולא פסין. וארוקימנא אפי׳ תימא חנניא אימור דאמר חנניא חבלין ולא פסין לבור לבאר מי אמר כו׳. **לימא מתניתין דלא כר״ע** דתניא אחד באר הרבים ובור הרבים ובאר היחיד עושין להם פסים כו׳ אפי׳ תימא ר״ע באר דפסיקא ליה לא שנא דרבים ולא שנא דיחיד [קתני] מכונסין דלא פסיקא ליה כו׳. **לימא מתניתין דלא כר׳ יהודה בן בבא** דתנן ר׳ יהודה בן בבא אומר אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בלבד כו׳. ומתניתין קתני לביראות לא שנא דרבים ולא שנא דיחיד. אפי׳ תימא מתני׳ ר״י בן בבא מאי ביראות דתנן במשנתנו ביראות דרבים אין ביראות דיחיד לא. ומאי ביראות [בביראות] דעלמא. **מאי דיומדין** אמר ר׳ ירמיה דיו עמודין פי׳ ב׳ עמודין כלומר נראין כשנים. **תנן ר׳ יהודה אומר כל השיתין פטורין** חוץ מן הדיופרא אמר עולא אילן שעושה ב׳ פירות בשנה כו׳. דיו פרצופין היו לו לאדם הראשון שנאמר אחור וקדם צרתני. **ויבן ה׳ אלהים את הצלע** רב שמואל חד אמר פרצוף וחד אמר זנב. ר׳ אבהו רמי כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב מלא בצלם אלהים ברא אותו בתחלה עלה במחשבה ליבראות שניהם כאחד ולבסוף בראו יחידי. **ויבן מלמד שקילעה לחוה** שכן בכרכי הים היו קורין לקלעיתא

רב נסים גאון

פרק ב כל השיתין פטורין. תמצא פירושו בברכות בפרק כיצד מברכין על הפירות (דף מ׳) שיתין אמר רבה בר בר חנה א״ר יוחנן תאניי ובגמרא דבני מערבא (שביעית פ״ה הל״א) מהוצאת העליון ועד הפגין נ׳ יום:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ דיו מנודה שבח יונה בית שתי נתקלל במדה שלשה. סימן כל״ל (והוא סימן לכל מימרות דר׳ יומיה כ״ל עד הפיסקא):

ליקוטי רש״י

[שייך לדף יז:]

אפרטיא. הה״ל ט״ז אמה. שדה בור. מכאן לאפרטיא ושדה מיל מכאן מפנהו לשדה טור מיל מרוח ולא זרוע. **מפנהו.** אלמא לא קנה מקומו דאי קנה מקומו מלי נעל השדה של יומין ושל שמאל לעבודה. **על המיצר.** מוטל ברוחב הדרך ועוברין ומתהלין עליו עוברי מהלכות ומטמאות [ב״ק פא:]. **שמלה** סדומית יש. ואמרי אכמים על כל אחילתך אכול מלח וכיון דנגע במלח כי הדר יהיב ידי אעיניס ממא להו ולפיכך צריך לנענן. **ביילי מיילאה.** מדל מלח ממו

רבינו חננאל

יח.

להרחיק כל שהוא. כל מה שבלבו לעשות היקף גדול: ובלבד שירבה בפסין. דכל כמה דמרחיק מבור מגדיל ריוח שבין דיומד לדיומד וצריך להרבות בפסין עד שלא יהא בין פשוט ובין פשוט לדיומד יותר מי׳ אמות לר׳ מאיר או מי״ג אמה ושלש לרבי יהודה (מ):

להרחיק כל שהוא (מ) ובלבד שירבה בפסין ר׳ יהודה אומר עד בית סאתים אמרו לו לא אמרו בית סאתים אלא לגינה ולקרפף אבל אם היה דיר או סהר (נ) או מוקצה או חצר אפילו בית חמשת כורין אפילו בית עשרה כורין מותר ומותר להרחיק כל שהוא ובלבד שירבה בפסין: **גמ׳** לימא מתני׳ דלא כחנניא דתניא עושין פסין לבור וחבלין לשיירא וחנניא אומר חבלין לבור אבל לא פסין אפי׳ תימא חנניא בור לחוד באר לחוד איכא דאמרי מדלא קתני חנניא אומר עושין חבלין לבור ופסין לבאר מכלל דלחנניא לא שנא בור ולא שנא באר חבלין אין פסין לא לימא מתני׳ דלא כחנניא אפילו תימא חנניא למאי דקאמר ת״ק קא מהדר ליה לימא מתני׳ דלא כר״ע (ס) דתנן אחד באר הרבים ובור הרבים ובאר היחיד עושין להן פסין אבל בור היחיד עושין לו מחיצה גבוה עשרה טפחים דברי ר״ע ואילו הכא קתני לביראות אין לבורות לא אפי׳ תימא ר״ע באר מים חיים דפסיקא ליה לא שנא דרבים ול״ש דיחיד קתני בור מכונסין דלא פסיקא ליה לא קתני לימא מתני׳ דלא כר׳ יהודה בן בבא (ס) דתנן רבי יהודה בן בבא אומר אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בלבד ואילו הכא קתני לביראות ל״ש דרבים ול״ש דיחיד אפי׳ תימא ר׳ יהודה בן בבא מאי ביראות ביראות דעלמא מאי דיומדין א״ר ירמיה בן אלעזר דיו עמודין: (א) ד״יו למ״עודה שב״ח זוג״ית נתק״לקל במ״דה שלש״ה סימן: (ט) תנן התם ר׳ יהודה אומר כל השיתין פטורין חוץ מן הדיופרא מאי דיופרא אמר עולא אילן העושה דיו פירות בשנה (י) א״ר (יא) ירמיה בן אלעזר דיו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון שנאמר (יב) אחור וקדם צרתני כתיב (יג) ויבן ה׳ אלהים את הצלע וגו׳ רב ושמואל חד אמר פרצוף (יד) וחד אמר זנב בשלמא למ״ד פרצוף היינו דכתיב אחור וקדם צרתני אלא למ״ד זנב מאי אחור וקדם צרתני כדר׳ אמי דא״ר אמי אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות בשלמא אחור למעשה בראשית דלא איברי עד מעלי שבתא אלא וקדם לפורענות מאי היא אילימא משום קללה הא בתחילה נתקלל נחש ולבסוף נתקללה חוה ולבסוף נתקלל אדם אלא למבול דכתיב (טו) וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם ועד בהמה וגו׳ (טז) בשלמא למ״ד פרצוף היינו דכתיב (יז) וייצר תרין יודין אלא למ״ד זנב מאי וייצר כדר״ש בן פזי (יח) דא״ר שמעון בן פזי אוי לי מיצרי אוי לי מיצרי בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב (יט) זכר ונקבה בראם אלא למאן דאמר זנב מאי זכר ונקבה בראם לכדר׳ אבהו (כ) דר׳ אבהו רמי כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב (כא) (כי) בצלם אלהים ברא אותו בתחלה עלתה במחשבה לבראות שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב (כב) ויסגור בשר תחתנה אלא למאן דאמר זנב מאי ויסגור בשר תחתנה אמר רב זביד ואיתימא ר׳ ירמיה ואיתימא רב נחמן בר יצחק (כג) לא נצרכה אלא למקום חתך בשלמא למ״ד זנב היינו דכתיב ויבן אלא למ״ד פרצוף מאי ויבן לכדר׳ שמעון בן מנסיא (כד) דדריש ר״ש בן מנסיא ויבן ה׳ אלהים את הצלע מלמד שקילעה הקב״ה לחוה והביאה לאדם הראשון שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא דבר אחר ויבן ה׳ אלהים אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא מלמד שבנאה הקב״ה לחוה כבניין אוצר

יד ליד לא ינקה רע. לאו היינו קרא דדרים בסוטה (דף ד:) לענין גסות הרוח דכתיב דרים מקרא [כ] דתועבת ה׳ כל גבה לב יד ליד וגו׳ וקרא דהכא היינו יד ליד לא ינקה רע וחזרא לדיקים נמלנו: **מתקיף** לה רב נחמן בר יצחק. מכאן משמע דרב נחמן בר יעקב לאו היינו רב סתמא[ד]: **ולא** אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין. בתוספתא דמגילה [פרק ג] תניא אין פותחין בתי כנסיות אלא למזרח שכן מצינו במשכן שנא׳ [במדבר ג] והחניים לפני המשכן קדמה וגו׳ מזרחה וגו׳ וגרלה דקסבר האי תנא דסכינה במערב[ה] והיו משתחוים למערב או היתה א״י ובהמ״ק במערבם דכתיב [דה״ב ו] (ויתפללו) (והתפללו) דרך ארצם[ו] וכתיב [דניאל ו] וכון פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלם[ז] והשתא לכאורה גרלה דאחורי בית הכנסת היינו לצד הארון ומיהו אין גרלה (בפסוף פרק[ח]) קמא דברכות (דף ו:) אמרינן הוה גברא דהוה מצלי אחורי בי כנישתא א״ל אליהו כדו בר קיימת קמי מרך פירוש כשתי רשויות וקאמר לא שנו אלא דלא קא מהדר אפיה לבי כנישתא אבל מהדר אפיה לבי כנישתא ליתי לן בה ופסק היה עומד לצד הארון כ״ש דאי מהדר אפי׳ לבי כנישתא דמזרח כשני רשויו א) שהצור משתחוי׳ למזרח והוא משתחוה למערב[ט] ועוד דאמר התם בפר׳ הרואה (דף פח.) אסור לו לאדם לעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין ולא אמרן אלא דליכא פיתחא אחרינא אבל איכא פיתחא אחרינא ליתי לן בה א״כ משמע לפי שעובר לפני הפתח ואינו נכנס וגרלה דאחורי בית הכנסת היינו לצד פתח ביהכ״נ וקורא אחורי לפי שהוא אחורי העם: **מרורין** בזית. היינו אילן של זית והוא מר ואילן נמי מקרי זית דכתיב [במות טו] ויזכרו ה׳ עץ ודרשין זה זית שאין לך מר בתלולות כמו זית[י]: **כל** הנשמה. פר״ח קרי ביה הנשמה דגשם: **נתברכו** שכיניה. והא דאמר [בת״כ פ׳ בחוקותי[יא]] ונשמתי עליה מוריכים שזו היא מדה טובה שאינה מוטעת פירות בשעה שאין שריין בה כאן היו בני יהודה שכיניה אי נמי שאינה מוליאה כל כך כמו בשאר עליה: אוצר רחב מלמטה וקצר מלמעלה. שאם היה רחב מלמעלה כשהוא ממלאו מכביד משאוי הפירות על הכתלים ומטה אותם: רחבה מלמטה. אלא בית הרחם שלה: שושבינות. שנשתדל בחיותו לשמחו ולהתעסק בצרכי סעודת חופה: סגי. מהלך: **ואפילו היא אשתו.** שהוא נגאי לו: נזדמנה לו על הנשר. והיא מהלכת לפניו: יסלקנה לצדדין. ויעבור לפניה: בנהר. דמדליא לתנא ומסתכל בנשרה ונמשת אים קאמר: המרצה. מונה: יד ליד. המרצה מיד ליד אפי׳ הוא כמו משה שקבל תורה מיד הקב״ה לידו: עם הארץ היה. דלא גמר דרך ארץ דמתני׳[ד] דקתני לעיל לא יהלך אדם אפילו אחרי אשתו: אלקנה. נביא היה כדתניא בסדר עולם[ז] ויבא אים אתהיים אל עלי זה אלקנה י׳ נביאים נקראו אים אתהיים[ח] והוא ג׳ מהם ולילא למימר עם הארץ היה: ולמאי דקאמר רב נחמן. דהתם אחרי אחריה ממש קאמר: בי רב. מקרא [שקורין] תיבות של בית רבן: ולא אחרי אשה. אשת אים: ולא אחרי עבודת גלולים. שמא ימשך אחריה וכתיב הרחק מעליה דרכך ואמרי׳ (ע״ז דף ח.) זו האפיקורסות[ט]: ולא אחורי בית הכנסת בשע׳ שהצבור מתפללין. שגרלה כנופר שעומד מאחריה[י] ואינו נכנס: בנדוי. שיהא מאה ושלשים שנה נזוף מפני שגער בו הקב״ה דכתיב המן הנע וגו׳ וקללו: זרזי תאנה. מגורות מתרגמינן זרזון (במשנה ג): שכבת זרע דחזא לאונסיה. שנשה שידין ורוחין ולילין מיני מזיקין: אומרים מקצת שבחו בו. כלומר דלך ארץ הוא שאע״פ שאדם משבח את חברו שלא בפניו הרבה אין מרבה בשבחו לפניו מפני שגרלה כמתניף (ג): בפניו. כתיב לדיק: שלא בפניו. כתיב לדיק תמים: טרף בפיה. מאמר[יא] פיה ביקשה שיהא זית טרף שלה והיינו מזון: בשר ודם. מה: ולא אמר איה אלוה עושי. לא הוצרך להתאון ולומר איה[יב] עושי והריני חרב מי שנותן זמירות של תורה בלילה. ולכאי נקט לילה שהקול נשמע מרחוק[יג]: מיום שחרב בית המקדש. ופסקו הכהנים מלברך בשם המפורש כדאמר בגין דורשין[יד] שהיו מברכין בשם המפורש: דיו לעולם שישתמש בשם בן ב׳ אותיות. בין בשבח לפניו בין בברך אים את תבינו דכתיב כל הנשמה תהלל יה כלומר זה השם שכל הנשמה כולה ראוי להשתמש בו מכלל דשם בן ארבע אותיות ושם המפורש לא לכל הנשמה ניתן אלא לכהנים בלבד דכתיב (דברים ו) ולברך בשמו וכתי׳ (במדבר ו) ושמו את שמי המיוחד לי[טו]: נתקללו שכיניה. מקללתה: נתברכו שכיניה. מקללתה: למורש קיפוד. ושם הולכות המיות רעות ומדקות מקומות הסמוכות לה לאור לרשע ואור לשכיכו [סוכה ט:]: למטעי

אוצר מה אוצר זה רחב מלמטה וקצר מלמעלה כדי לקבל את הפירות אף האשה רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה כדי לקבל את הולד [א] ויביאה אל האדם מלמד שעשה הקב״ה שושבינות לאדם הראשון מכאן[ב] לגדול שיעשה שושבינות לקטן ואל ידע לו ולמאן דאמר פרצוף הי מיניהו סגי ברישא אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא דזכר סגי ברישא דתניא [א] לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפי׳ היא אשתו נזדמנה לו על הנשר יסלקנה לצדדין וכל העובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעולם הבא: תנו רבנן [ב] המרצה מעות לאשה מידו לידה או מידה לידו בשביל שיסתכל בה אפילו דומה למשה רבינו שקיבל תורה מהר סיני לא ינקה מדינה של גיהנם ועליו הכתוב אומר [ג] יד ליד לא ינקה רע לא ינקה מדינה של גיהנם אמר רב נחמן מנוח עם הארץ היה שנאמר [ד] ויקם וילך מנוח אחרי אשתו מתקיף לה רב נחמן בר יצחק אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו[ה] הכי נמי וגבי אלישע דכתיב [ו] ויקם וילך אחריה הכי נמי[ז] אלא אחרי דבריה ועצתה הבא נמי אחרי דבריה ועצתה אמר רב אשי ולמאי דאמר רב נחמן מנוח עם הארץ היה אפילו בי רב נמי לא קרא דכתיב [ח] ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש ולא לפני האיש אמר רבי יוחנן אחרי ארי ולא אחרי אשה אחרי אשה ולא אחרי עבודת כוכבים אחורי עבודת כוכבים [ט] ולא אחורי בית הכנסת בשעה (פ) שמתפללין ואמר ר׳ ירמיה בן אלעזר כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנידוי הוליד רוחין ושידין ולילין שנאמר [י] ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו מכלל דעד האידנא לאו כצלמו אוליד מיתיבי היה ר׳ מאיר אומר אדם הראשון חסיד גדול היה כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו ישב בתענית מאה ושלשים שנה ופירש מן האשה מאה ושלשים שנה והעלה זרזי תאנים על בשרו מאה ושלשים שנה כי קאמרינן ההוא בשכבת זרע דחזא לאונסיה ואמר רבי ירמיה בן אלעזר מקצת שבחו של אדם אומרים בפניו וכולו שלא בפניו מקצת שבחו בפניו דכתיב [יא] כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה כולו שלא בפניו דכתיב [יב] נח איש צדיק תמים היה בדורותיו וא״ר ירמיה בן אלעזר מאי דכתיב [יג] והנה עלה זית טרף בפיה [יד] אמרה יונה לפני הקב״ה רבש״ע יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין בידך ותלוין ביד בשר ודם [טו] כתיב הכא טרף וכתיב התם [טז] הטריפני לחם חוקי [יז] וא״ר ירמיה בן אלעזר [יח] כל בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה שוב אינו נחרב שנאמר [יט] ולא אמר איה אלוה עושי נותן זמירות בלילה. א״ר ירמיה בן אלעזר מיום שחרב בית המקדש דיו לעולם [כ] שישתמש בשתי אותיות שנאמר [כא] כל הנשמה תהלל יה הללויה [כב] ואמר רבי ירמיה בן אלעזר נתקללו בבל נתקללו שכיניה נתקללה שומרון נתברכו שכיניה נתקללה בבל נתקללו שכיניה דכתיב [כג] ושמתיה למורש קיפוד ואגמי מים נתקללה שומרון נתברכו שכיניה דכתיב [כד] ושמתי שומרון לעי השדה למטעי

עין משפט נר מצוה

ג א מיי׳ פכ״ח מהלכות אסורי ביאה הלכה כב סמג לאוין קכה טוש״ע אה״ע סימן כא סעיף ו:
ד ב מיי׳ פ״ו מהלכות תפלה הל״א סמג עשין יט טוש״ע או״ח סימן ל סעיף ח:
ה ג מיי׳ פ״ג מהל׳ ת״ת הל״ג טור או״ח סימן ללא טוש״ע יו״ד סימן רמו סעיף כד:

גליון הש״ס

גמ׳ וא״ר בן אלעזר כל בית שנשמעין בו ד״ת בלילה. עי׳ סנהדרין דף נב ע״ב וע״ש דף קח ע״ב ושם איתא ל״ר אלעזר: תוס׳ ד״ה מורורין בזית היינו אילן. עי׳ פסחים דף לו ע״ב תוס׳ ד״ה מה מרור: באד״ ודרשי׳ זה זית. מכילתא פרשת בשלח:

רבינו חננאל

בנייתא. ויביאה מלמד שעשה הקדוש ברוך הוא שושבינות לאדה״ר מיכן לגדול שעושה שושבינות לקטן ואל ירע לו: תניא לא יהלך אדם אחורי אשה בשוק ואפי׳ היא אשתו ואפילו אחותו נזדמנה לו על הנשר יסלקנה לצדדין וכל העובר על הנהר אחורי אשה אין לו חלק לעולם הבא: ת״ר המרצה מעות ליד האשה בשביל להסתכל בה אפי׳ הוא כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנם ועליו הכתוב אומר יד ליד לא ינקה רע. פי׳ [אפי׳ הוא כמשה רבינו] שקיבל התורה מידו של הקדוש ב״ה לא ינקה מדין גיהנם: מנוח עם הארץ היה שנא׳ וילך מנוח אחרי אשתו. והלא באלקנה כתיב וילך אלקנה אחרי אשתו. ובאלישע כתיב ויקם וילך אחריה. אלא מאי אחריה אחרי דבריה ואחרי עצתה. אמר ר״י אחרי ארי ולא אחרי אשה אחרי אשה ו) ולא אחורי בהכ״נ. אחורי בהכ״נ ולא אחורי בית ע״ז[ז]. בשעה שהצבור מתפללין. היה ר״מ אומר אדה״ר חסיד גדול היה כיון שראה שנקנסה עליו מיתה ישב בתענית ק״ל שנה ופירש מן חוה והעלה זרזי תאנים על בשרו. ופרקינן שכבת זרע דחזה לאונסו. פי׳ קרי נעשו שידין ולילין: אומר מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו כו׳. אמר׳ יונה רבון העולמים יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין ביידך ואל יהיו מתוקין כדבש ומסורין בידי בו״ד כו׳. כל בית שנשמעין ממנו דברי תורה בלילה אינו חרב שנאמר ולא אמרו איה אלוה עושי נותן זמירות בלילה. א״ר ירמיה בן אלעזר מיום שחרב ביהמ״ק דיו לעולם שישתמש בב׳ אותיות שנא׳ כל הנשמה תהלל יה פי׳ הנשמה [בדגש] דכתיב (יחזקאל לז) הארן הלזו הנשמה פי׳ משנעשית א״י נשמה היולדו של הקב״ה בחצי השם והוא כלל השם ומפורש במנחות בגמ׳ דהקומץ. ו״א כיון שאין אומרים שם כשבחו אלא במקדש ובמדינה בכינוי וחציו ככלו. כיון שנחרב ביהמ״ק מהללין שבח הק׳ בחו״ל בחצי השם שהוא חשוב ככלו: **נתקללה בבל שכניה** שנאמר ושמתיה למורש קיפוד ואגמי מים ונתקללה שומרון

חשק שלמה על רבינו חננאל ו) ל״ל ולא אחורי בית ע״ז ולא אחורי בהכ״נ בשעה שהצבור מתפללין.

הגהות וציונים א) בכת״י נוסף מכאן למדה תורה דרך ארץ לגדול וכו׳ (וכ״ה בברכות): ב) [כתבו תוספות בברכות סא ע״א ד״ה אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו וגו׳ שיבוש הוא שאין פסוק זה בכל המקרא ול״ע ליה ע״כ. שוב מצאתי ברש״ל ישן דפוס קראקא שנת ושל״ה בברכות סא ע״א הארוך לקיים הגירסא ע״פ פסוקים מלוקטים הרבה ונכנס בגדר דחוקה למאד ולבסוף הודה בעצמו דלפי פירש״י בשופטים דפלגש בגבעה היה בתחילת ימי השופטים א״א לקיים הגירסא בשום אופן ע״ש, ומעתה פי׳ הרש״י דהכא בסוגיין ד״ה אלקנה בביא היה כדתניא וכו׳ צריך לפני ולפנים) (גליון), וכ״כ רשב״א, ריטב״א ור״ן כאן דל״ג כלל ״גבי אלקנה וכו׳ ה״ג״ אלא גרסינן אלא מעתה אלישע וכו׳, וכ״ה בכת״י, ועי״ע מהרש״א בברכות שם וביד מלאכי דפג: ג) בכת״י נוסף ה״ג דעם הארץ היה: ד) בכת״י ובע״י נוסף מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני הוא: ה) בכת״י דיו בברכות סא ע״א ד״ה אלא מעתה גבי מתניתא דקתני (והיא עיקר הגירסא) וילך אלקנה אחרי אשתו וגו׳ שיבוש הוא ו) בדפו״ר דלא גמר מתניתא (דפו״ר לפני הצענזור): ז) ל״ל המיונות (כת״י ודפו״ר): ח) ל״ל במאמר פיה (כת״י ודפו״ר): ט) ל״ל מאחורי בית הכנס״ם ולא אחורי ע״ז, ודלא כמו שהגיה החשק שלמה: י) בדפו״ר איה אלהי עושי: כ) [ל״ל דבפרק] (גליון): ל) ל״ל שהצבור משתחוים למערב והוא משתחוה למזרח (ועב״ץ, חכ״מ): מ) וכ״ה הגי׳ בר״ח ברכות אחורי בהכנ״ם ולא אחורי ע״ז, ודלא כמו שהגיה החשק שלמה: נ) ט״ס בהגהתו וצ״ל כמתניף פניו, בפניו כתיב צדיק, וכו׳, והה״א עד סוף דיבור זה (ממ״נ):

מסורת הש״ס עם הוספות

ה) גרסות פפ. מס׳ כלה פ״פ, ב) [מנחלין קה: ע״ש], ג) [מכות מא.], ד) פ״כ, ה) ספרי ר״פ ואתה הברכה, ו) יומא כ:, ז) [מגיה דף מז.], ח) סוטה לח., ט) [מעלי עמ], י) [עי׳ תוס׳ גיטין לא: ד״ה אלא ולקמן מג: ד״ה ימיו וכ״כ מו: ד״ה שלמן], כ) ב״ב כה., ל) עי׳ ברכות ל., מ) עי׳ שם לא., נ) [וע״ע תוס׳ פסחים לו. ד״ה מה], ס) פ״ו ה״ה ע״ש.

תוספות ישנים

א) [ומשמר כיון דהופך פניו כלפי ארון לא מיחזי כב׳ לשויות [בשם מוהר הרב דודי ז״ל]:

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ בשעה שהצבור מתפללין: (ב) רש״י ד״ה אומרים מקצת וכו׳ כמתניף בפניו [ל בפניו כתיב וכו׳ כל״ל והד״ל]:

ליקוטי רש״י

שושבינות. משמל מנופחת וכיוונו. ולמאן דאמר פרצוף. ומתמלמו היה מגד אחד זכר ונקבה מגד אחר. הי מיניהו סגי ברישא. איתו פלוגם היה מהלך לפנים. נזדמנה לו על הנשר. אשת אים והיא לפניו. יסלקנה לצדדין. עד שיעבור לפניה. אחורי אשה בנהר. אחורי אשת אים מגבהת גבדים מפני המים וזה מתקלל בה. יד ליד לא ינקה רע. אפילו כמשה רבינו שקבל תורה מידיו של הקב״ה לא ינקה רע. אפילו כמה מיניו עם הארץ. לא שמש תלמידי חכמים שלא למד משנה זו שמיום לא יהלך אדם אחורי אשה ואפילו היא אשתו. ולמאי דאמר רב נחמן. שהלך אחריה ממש אם כן אפילו בי רב עם תיבותיו של בית רבן אמי לא קרא. בשעה [שהצבור] מתפללין. דכיון שאינו נכנס נגלה כפורק עול ומניח בית הכנסת [ברכות סא.].

[המשך בדף יט.]

תורה אור השלם

א) וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל הָאָדָם:
[בראשית ב, כב]

ב) יָד לְיָד לֹא יִנָּקֶה רָע וְזֶרַע צַדִּיקִים נִמְלָט:
[משלי יא, כא]

ג) וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ מָנוֹחַ אַחֲרֵי אִשְׁתּוֹ וַיָּבֹא אֶל הָאִישׁ וַיֹּאמֶר לוֹ הַאַתָּה הָאִישׁ אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶל הָאִשָּׁה וַיֹּאמֶר אָנִי:
[שופטים יג, יא]

ד) וַתֹּאמֶר אִם הַנַּעַר חַי יְיָ וְחַי נַפְשֶׁךָ אִם אֶעֱזָבֶךָ נְאֻם יְיָ וַתֵּלֶךְ אֲחֲרֶיהָ: ה) וַתָּקָם רִבְקָה וְנַעֲרֹתֶיהָ וַתִּרְכַּבְנָה עַל הַגְּמַלִּים וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת רִבְקָה וַיֵּלֶךְ: [בראשית כד, סא] ז) וַיֵּחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת: [בראשית ה, ג] ח) וַיֹּאמֶר יְיָ לְנֹחַ בֹּא אַתָּה וְכָל בֵּיתְךָ אֶל הַתֵּבָה כִּי אֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה: [בראשית ז, א] ט) אֵלֶּה תוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ: [בראשית ו, ט] י) וַתֶּבֶא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ וַיֵּדַע נֹחַ כִּי קַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ: [בראשית ח, יא] יא) שָׁוְא יִדְבֹּר בָּזֶב הַרְחֵק מִמֶּנִּי רֵאשׁ וְעֹשֶׁר אַל תִּתֶּן לִי הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי: [משלי ל, ח] יב) וְלֹא אָמַר אַיֵּה אֱלוֹהַּ עֹשַׂי נֹתֵן זְמִרוֹת בַּלָּיְלָה: [איוב לה, י] יג) כֹּל הַנְּשָׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ הַלְלוּיָהּ: [תהלים קנ, ו] יד) וְשָׁמְתִּי שֹׁמְרוֹן לְעִי הַשָּׂדֶה לְמִטָּעֵי כָרֶם וְהָגַרְתִּי לֵגֵי אֲבָנֶיהָ וִיסֻדֶיהָ אֲגַלֶּה: [מיכה א, ו]

[פושעי ישראל אין אור שולטת בהן ק"ו ממזבח הזהב. תימה דנמס' מגיגה (דף כז.) עביד ק"ו מסלמנדרא דתלמידי חכמים אין אור שולטת בהן מק"ו וי"ל דפושעי ישראל פייסם מאמרי' ואלו תלמידי חכמי' כלו וכלו לא):

בר מבא וכו'. לא שייך למתשביה בהאהב (ב"מ דף מח:) גבי שלשה יולדין לגיהנם ואין עולין דזה עולה כשקיבל דינו והא דלא חשיב התם פושעי ישראל בגופן והלדוקין כו' דלין עולין לפי שעוויש בגריתא[ד] ואע"ג דמלבין פני חברו חשיב ליה ותני ליה בתס' אחות[ה] מ"מ אשמעינן דמכנה שם הוי מלבין אע"ג דלשם ליה בשמיה:

דילמא היינו דירושלים. כדכתיב (יחושע טו) גיא בן הנם וגו' ירושלים ולא גרסינן היינו דמדבר[ו]:

באר שחת כדכתיב כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת. [והיינו באר שחת] ומהאי קרא הוה מצי לאתויי דשמו שאול והא דלא מייתי קרא[ז] ואתה אלהים תורידם לבאר שחת דהאי קרא בקבר כתיב כדמוכח סיפא דקרא אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם:

וצלמות דכתיב ישבי חשך וצלמות. האי קרא בתהלים כתיב גבי[ח] אחרעה לריכין להודות ונראה כספרים דגרסי בטרם אלך ולא אשוב אל ארץ חשך וצלמות (איוב י'): [חיתית גרסי' דתתית כתיב ביחזקאל[ט] (לא) כשהראה הקב"ה שכל הגויים יורדים לגיהנם כתיב שם אל ארץ תחתית]:

והאיכא תפתה. תימה דלא חשיב עלוקה[י] ול"ת מפרש דעלוקה שם חכם כמו לאיתיאל[יא] והא דמוקי ליה במסכת עבודה זרה (דף יח.) בגיהנם היינו משום דכתיב בתריה שאול ועוצר רחם ומיהו קשה דבספיקתא[יב] לא חשיב להם בשמות שלמה וגם בג' דברי' (ג) וד' דברים (ג) הכתובים באותו ספר לא חשיב עלוקה ואע"ג דלא חשיב נמי יקא[יג] היינו משום דשמה הוי בכלל אגור והפייט[יד] נמי יסדו בשם גיהנם בזולת אין צור חלף יקדו בהכהבי עלק: **אם** בין הנהרות הוא. משמע דבין הנהרו' לאו היינו בכל ולא כפ"ה שפי' בי' יחסין (קדושין דף עב) גבי בין הנהרות הרי הוא כגולה ליוחסין ובפירקין (דף כב:) נמי אמרי' בכל נמי מקיף לה פרת מחד גיסא ודגלת מחד גיסא:

שהן

למטעי כרם. ויהנו שכיניה ושמה הוא לה שמכרת לטובה: חכה. עץ שפותח פיו שלא יכול[ג] לדבר: לך דומיה. הכל שותקין כנגדך: שדומה עליו כו'. נותין לו יסורין שמקבלן מאהבה: ולך ישולם נדר. אותה דומיה שהוא דומם מיסורין דומיה לו כשלוס נדר: מעין ישיתוהו. כמעין של שיתין נקב שבנין המזבח שמיסוך היין של ספליס יולד לתוכו כל השנה כדאמרי' בלולב וערבה (סוכה מט.): הפושעי' בי. עדיין ואפי' בשעת תולעתא ואשם: דא"כ. דהא דר"ל בפושעי ישראל מוקי לה להאי קרא דכתיב ואשם לא תכנה קשיא דידיה לדידיה: [ה] ולא מבשקר. אינו מכירו שהוא יהודי דמשכה ערלתו ודומה לו כמי שאינו ניימול: המוציא והמעלה. המוציא אתכם מארץ מצרים (ויקרא כב) וכן המעלה אתכם מארץ מצרים (שם יט): דפשעי. [ו] בחייהם: מבטן שאול. יונה בן אמתי קאמר ליה: בדברי רבן יוחנן בן זכאי. גריינתא שנסדרה בבית מדרשו בענין תוספתא שסידר ר' חייא ור' הושעיא: ציני. דקליס: כשרין. לגולה: טיט היון. הוא רפש לטובע בו ובלע"ז פנ"ק וסתם טיט היינו שרשו לבנין: שחת ובאר שחת. תדא מילתא היא: על עסקי הגם. [ט] ערוות: תפתה. גיהנם דכתיב בההוא קרא מדורתה אש ועצים הרבה: בית שאן פיתחו. שפירותיו מתוקין מכל ארץ ישראל: משתבח בפירות דעבר ימינא. משתבח בפירות של עבר הנהר פרת כדלקמן: רבקה נכנסת ורבקה יוצאת. ולא פרה נכנסת ופרה יוצאת דא"כ לא הוו להו קשורות: כמה ראשה ורובה של פרה. שנתנו חכמים שיעור להרתקת פסין מן הטור שיהו רחוקין כדי לאשה ורובה כדתנן במתני':

שנים ולא שלטה בו האור פושעי ישראל שמליאין מצות כרמון שנאמר [ד] כפלח הרמון רקתך ואמר ר"ש בן לקיש אל תיקרי רקתך אלא ריקתיך שאפי' ריקנין שבך מליאין מצות [ה] כרמון עאכ"ו אלא הא דכתיב עוברי בעמק הבכא ההוא דמחייבי ההיא שעתא בגיהנם[ו] ואתי אברהם אבינו ומסיק להו ומקבל להו בר מישראל שבא על בת עובד כוכבים דמשכה ערלתו ולא מבשקר ליה[ז] מתקיף לה רב כהנא השתא דאמרת הפושעים דפשעי ואזלי אלא מעתה דכתיב [ח] המוציא [ט] והמעלה דמסיק ודמפיק הוא אלא דאסיק ואפיק הכי נמי דפשעי הוא[י] ואמר רבי ירמיה (בר[יא]) אלעזר שלשה פתחים יש לגיהנם אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלים במדבר דכתיב [יב] ויורדו הם וכל אשר להם חיים שאולה בים דכתיב [יג] מבטן שאול שועתי שמעת קולי בירושלים דכתיב [יד] נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים ותנא דבי רבי ישמעאל אשר אור לו בציון זו גיהנם ותנור לו בירושלים זו פתחה של גיהנם ותו ליכא והאמר [טו] ר' מריון אמר ר' יהושע בן לוי ואמרי לה תנא רבה בר מריון בדבי רבי יוחנן בן זכאי שתי תמרות יש בגי בן הנום ועולה עשן מביניהן וזו היא ששנינו ציני הר הברזל כשירות וזו היא פתחה של גיהנם דילמא היינו דירושלים א"ר יהושע בן לוי ז' שמות יש לגיהנם ואלו הן שאול ואבדון ובאר שחת ובור שאון וטיט היון וצלמות וארץ התחתית שאול דכתיב [טז] מבטן שאול שועתי שמעת קולי אבדון דכתיב [יז] היסופר בקבר חסדך אמונתך באבדון באר שחת דכתיב [יח] כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת ובור שאון וטיט היון דכתיב [יט] ויעלני מבור שאון מטיט היון וצלמות דכתיב [כ] יושבי חשך וצלמות וארץ התחתית גמרא הוא ותו ליכא והאיכא גיהנם גיא שעמוקה (בגיהנם[כא]) שהכל יורד לה על עסקי (לא) הגם[כב] והאיכא תפתה דכתיב [כג] כי ערוך מאתמול תפתה ההוא שכל המתפתה ביצרו יפול שם גן עדן אמר ריש לקיש אם בארץ ישראל הוא בית שאן פתחו ואם בערביא בית גרם פתחו ואם בין הנהרות הוא דומסקנין פתחו בבבל אביי משתבח בפירי דמעבר ימינא רבא משתבח בפירי דהרפניא: ובינייהו כמלוא שתי וכו': פשיטא כיון דתנא ליה דקשורות הוו אנן ידעינן דלא הוו מותרות מהו דתימא קשורות כעין קשורות אבל ממש לא קמ"ל ולא מותרות: אחת נכנסת ואחת יוצאת: תנא רבקה נכנסת ורבקה יוצאת: ת"ר כמה ראשה ורובה של פרה שתי אמות וכמה עוביה של פרה אמה ושני שלישי אמה

שהן

מסורת הש"ס עם הוספות

א) מגיגה כז. ע"ש, ב) [מנחלין לו. וש"נ], ג) [סוכה לב: ע"ש], ד) [דר"ס יח.], ה) פ"ג מ"א, ו) [מלים נה כל], ז) [נכלות דף נד:], ח) משלי ל טו עי"ש ברש"י, ט) שם פסוק א, י) עי' שה"ש רבה פ"א ד"א שיר השירים ר' איבו וכו' (מ"מ), כ) [לשנת מנוסח], ל) עה ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' על עסקי חגם: (ב) תוס' ד"ה והא אוקמא וכו' וגס בג' דברי'. נ"נ כלומר במדרש של ג' דברים [וד' דברים] מ): (ג) באר"ד ומרגע דבריס בשמות שלמה סכמוסין נלוחו ספר:

גליון הש"ם

רש"י ולא מבשקר איננו מכירו. וכן לא בסקרוה ימות דף קכ ע"א: שם על עסקי הגם ערוות. כל"ל. וכלמיתא בוומא פרק יום"כ נאכל בתלים מנס זס ערוות מהכרש"ל:

תורה אור השלם

א) לֵךְ דְּמִיָּה תְּהִלָּה אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן וּלְךָ יְשֻׁלַּם נֶדֶר: [תהלים סה, ב]

ב) עֹבְרֵי בְּעֵמֶק הַבָּכָא מַעְיָן יְשִׁיתוּהוּ גַּם בְּרָכוֹת יַעְטֶה מוֹרֶה: [תהלים פד, ז]

ג) וַיֵּצְאוּ וְרָאוּ בְּפִגְרֵי הָאֲנָשִׁים הַפֹּשְׁעִים בִּי כִּי תוֹלַעְתָּם לֹא תָמוּת וְאִשָּׁם לֹא תִכָּבֶה וְהָיוּ דֵרָאוֹן לְכָל בָּשָׂר: [ישעיה סו, כד]

ד) כְּפֶלַח הָרִמּוֹן רַקָּתֵךְ מִבַּעַד לְצַמָּתֵךְ: [שיר השירים ד, ז]

ה) הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְהוָה: [ויקרא כב, לג]

ו) כִּי אֲנִי יְהוָה הַמַּעֲלֶה אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים וְהְיִיתֶם קְדֹשִׁים כִּי קָדוֹשׁ אֲנִי: [ויקרא יא, מה]

ז) וְיָרְדוּ הֵם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם חַיִּים שְׁאֹלָה וַתְּכַס עֲלֵיהֶם הָאָרֶץ וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ הַקָּהָל: [במדבר טז, לג]

ח) וַיֹּאמֶר קָרָאתִי מִצָּרָה לִי אֶל יְיָ וַיַּעֲנֵנִי מִבֶּטֶן שְׁאוֹל שִׁוַּעְתִּי שָׁמַעְתָּ קוֹלִי: [יונה ב, ג]

ט) וְסָלְעוֹ מִמְּגוֹר יַעֲבוֹר וְחַתּוּ מַנֵּס שָׂרָיו נְאֻם יְיָ אֲשֶׁר אוֹר לוֹ בְּצִיּוֹן וְתַנּוּר לוֹ בִּירוּשָׁלִם: [ישעיה לא, ט]

י) הֲיְסֻפַּר בַּקֶּבֶר חַסְדֶּךָ אֱמוּנָתְךָ בָּאֲבַדּוֹן: [תהלים פח, יב]

יא) כִּי לֹא תַעֲזֹב נַפְשִׁי לִשְׁאוֹל לֹא תִתֵּן חֲסִידְךָ לִרְאוֹת שָׁחַת: [תהלים טז, י]

יב) יָשְׁבֵי חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת אֲסִירֵי עֹנִי וּבַרְזֶל: [תהלים קז, י]

יג) כִּי עָרוּךְ מֵאֶתְמוֹל תֻּפְתֶּה גַּם הִיא לַמֶּלֶךְ הוּכָן הֶעְמִיק הַרְחֵב מְרֶחָבָה אֵשׁ וְעֵצִים הַרְבֵּה נִשְׁמַת יְיָ כְּנַחַל גָּפְרִית בֹּעֲרָה בָּהּ: [ישעיה ל, לג]

ליקוטי רש"י

[שייך לדף יח:]

רוחין וישדין ולילין. שדים יש להם צורת אדם ואוכלין ושותין כמני אדם, ומתין בלי גוף ולובה, לילין צורת אדם אלא שיש להם כנפים במסכת נדה (נד:) [סנהדרין קט.]. **שלשים ומאת שנה.** עד כאן פירש מן אשתה [בראשית ה, ג]. **האידנא.** עכשיו [סוכה יח.]. **זית טרף בפיה.** כפיה היתה שולטת מזון טרף של זית [סנהדרין קח:]. **הטריפני.** לשון מזון וכן (תהלים קיז) טרף נתן ליראיו [משלי ל, ח]. **נתקללה בכל נתקללו שכיניה.** כלומר אוי לרשע אוי לשכנו. **למורש קפוד.** מיזם ושופות רעים ומזיקין את השכנים אבל עי השדה ומעני כרם שמתקללו בה עני ישראל הגאה היא לשכנים [ברכות נח.]. **לעי השדה.** ליגרי מקלן לשון גלים כמו יגר שהדותא [מיכה א, ו].

[ע"כ שייך לדף יח:]

לך דומיה תהלה. השמיקה תהלה לך לפי שאין קן לשמחך המרבה בשמח אינו אלא כגורע [תהלים סה, ב]. **עוברי בעמק הבכא.** אותם העוברים על דתך והם בעומקה של גיהנם בגמי ויולה. **מעין ישיתוהו.** בדמעות עיניהם. **גם ברכות יעטה מורה.** מברכים ומודים לשמו ואומרים יפה דן אותנו ואמת דינו וברכות יעטה לנו המורים אותנו ללכת בדרך הטוב ולא שמענו לו [שם פד, ז]. **כעובי דינר זהב.** דבר מועט לא חסר זהבה דעשרה בו נס [חגיגה כז.]. **מסיק.** מעלה [יומא מג:]. **מפיק.** מוציא [ברכות לח.]. **אשר אור לו בציון.** שם יהיה האש מוכן לשורפם [ישעיה לא, ט]. **שתי תמרות.** שני דקליס. **בגי בן הנום.** שמוך ליוחסים [סוכה לב:].

הגהות וציונים

(מ) בדפו"ר (וכ"ה ברש"י) שדומה עליו. בכת"י **שמעלה עליו** כאילו **הקריב** קרבן: (נ) בכת"י נוסף **מעין ישיתוהו** כמעיין וכו', ונוסח ישר הוא מאד וכ"ה ברש"י (והפסק הנקודה צ"ל אחרי תיבת שיתין, דק"ס): (ס) בכת"י ודפו"ר דמחייבי **דינה של גיהנם חדא שעתא** ואתי וכו': (ע) בכת"י **דשעו כבר** (וכ"ה ברש"י שבע"י): (פ) [צ"ל בן] (גליון): (צ) [צ"ל **כגיהנם**] (גליון) שהכל יורדין לה (כת"י, ועי' דק"ס), ועי' מהרש"א: (ק) [בע"י הגי' **חגם**, עי' במהרש"א בח"א] (גליון): (ר) ברש"י נתברכו שכיניה שנאמר ושמתיה לעי השדה **למטעי כרם לשכניה: עוברי בעומק הבכא** וגו' עוברי אלו בני אדם שעוברין על רצונו של מקום. בעמק שמעמיקין להם גיהנם שעה אחת, ואתי אברהם ומציל להו לבר מהבא על הגרי' המשב' ערלתיה כר"ל דאמר אין אור שולטת בפושעי ישראל ק"ו ממזבח הזהב. ורשעים אפילו על פתח גיהנם אין חוזרין בתשובה ברשעי א"ה הוא. ג' פתחים יש לגיהנם וכו': **מתני' ובינייהן כמלא ב' רבקות.** פי' מלשון עגלי מרבק (מלאכי ג) של ג' בקר דברי ר"מ.